

İmam Sâdık ve Ca'ferî Mezhebinin Şekillenmesi

Halil Hakîkî

Özet

Şia imamlarının varlığı ve rolü sadece siyasî ve toplumsal olaylar üzerinde müessir olmakla kalmamış, bu şahsiyetlerin ilmî ve kültürel rolleri genel olarak İslâmî kültürün, özel olarak da Şîlik kültürünün şekillenmesinde ve yapılanmasında inkâr edilemez etkiler bırakmıştır. İmam Sâdık (a.s) bilgin bir şahsiyet unvanıyla, eğitimde yeni bir yöntem ortaya koyarak köklü Şia kültürünün temellerini atmış ve düşüncelerini ıslah etmiş; bir şekilde kendi zamanının, hatta sonraki asırların İslâmî kültür ve medeniyetinde ciddi bir değişime sebep olmuştur. Şüphesiz Şîlik kültürü günümüz dünyasında ve hatta gelecek dönemlerde yaşaması ve varlığını sürdürmesini, o bilgin İmam ve mercîin mücadelesine ve zahmetlerine borçludur.

Giriş

Günümüzde İslâm diniyle alakalı tarihî araştırmaların çoğunda genel olarak onun siyasî ve toplumsal konuları mihveri etrafına odaklanılmış ve Müslümanların beşerî kültür ve medeniyeti ileriye taşımadaki rolü

ve hizmetlerine daha az teveccüh gösterilmiştir. Elbette Şia imametinin fikrî ve siyasî hayat boyunca süren tarihsel rolünü ve İslâm'a hizmetlerini siyasî gazezlerle gölgede bırakma çabaları olmuştur. Her ne kadar geçtiğimiz on dört asırda İslâm dininin iki büyük mezhebinin defalarca şiddetli siyasî ve askerî çarpışmaları acı ve hoş olmayan olayların gerçekleşmesine sebep olmuşsa da şunu hatırlatmak gerekir ki kimse Şia imametinin tarihî rolünü tahrif ve tahrip edemediler. Şia mezhebi veya daha meşhur tabire göre Ca'ferî (İmamiye) mezhebi yaşamını sürdürmesini genel olarak imamlarının, özelde altıncı imamlarının mücadelelerine ve kahramanlıklarına borçludur. Bu makalede o büyük şahsiyetin ilmî ve kültürel konumuna ve rolüne, siyasî çehresinden daha fazla teveccüh gösterilmeye çalışılmıştır.

Emevîlerin Çöküşü ve Abbasîlerin Güce Ulaşması

Siyasî, toplumsal, kültürel vb. şartların, şahsiyetlerin şekillenmesinde derin tesirleri olduğunu, bunların dikkate alınmamasının

tarihî araştırma ve mütalaa sonuçlarını etkileyeceğini kabul etmek gerekir. Bu yüzden Ca'ferî mezhebinin kurucusu unvanıyla İmam Sâdık'ın (a.s) ilmî konumu meselesine giriş yapmadan önce, altıncı imamın faaliyet zeminini ortaya çıkaran ve girişimlerde bulunmasına sebep olan dönemsel ve tarihsel şartlara kısaca değinmemiz gerekir. Belki de bu şartlar ve tarihî fırsat gerçekleşmeseydi, Şia mezhebi de başka bir şekilde hayatını sürdürürdü. Emevîlerin dönemi hükümetin fikrî ve akidevî fesat ve ikiyüzlülükleriyle doluydu (Edib, s. 181). Bu yaygın fesat ve ikiyüzlülük iki şekilde kendisini gösteriyordu: Bir taraftan siyasî inhıraf, yönetici sınıfında kök salmış, diğer taraftan halkın mevcut olaylardan habersiz kalması durumunu ortaya çıkarmıştı

(a.e., s. 182). Bu vaziyet o kadar esef vericiydi ki Schacht'ın tabiriyle Emevîler'in dinle ve din hükümleriyle hiç bağları yoktu (Ca'ferî, s. 308).

Her ne kadar Emevî saltanatı sona ererken, hatta Abbasîlerin hükümeti başlarken dönemin siyasî kurumlarından Emevîleri kurtarmak veya Abbasîlerin yerini sağlamlaştırmak amacıyla imamların himayesini cezbetmek için geniş kapsamlı çabalar gösterilse de işe yaramadı (Vekîliyan, s. 5253). Hatta Emevîlerin çöküşünün sonunda bir yere kadar vaziyeti düzelten Ömer b. Abdülaziz'in varlığı bile kesin bir netice doğurmadı (Cündî, s. 167). Yapılan araştırmalara göre Emevîlerin çöküşüne sebep olan çeşitli etkenler vardır ve bunların en bilinenleri şunlardır:

İmam Sâdık (a.s) bilgin bir şahsiyet unvanıyla, eğitimde yeni bir yöntem ortaya koyarak köklü Şia kültürünün temellerini atmış ve düşüncelerini ıslah etmiş; bir şekilde kendi zamanının, hatta sonraki asırların İslâmî kültür ve medeniyetinde ciddi bir değişime sebep olmuştur.

1. Hükümetin verasete dayanması. 2. Hükümet gelirlerinin çok fazla israf edilmesi. 3. Halkın görülmemiş biçimde katliamı. 4. Şia fıkhnın gelişmesi. 5. Fesat. 6. Eşitliğin olmaması. 7. Irkların eşit sayılması (Pişvâyî, s. 381).

Aynı zamanda Emevî hükümetinin Kerbela gibi bir faciaya karışması ve halka, özellikle de Şiilere çok zorluk çıkarması da şaşırtıcı biçimde Abbasîlerin yeni hareketine münasip bir fırsat sağladı. Abbasîler bu ortamda kendi düşüncelerini ve inançlarını saklayarak girişimde bulundular ve enerjilerini en çok da İranlıların ve Alevîlerin himayesini kazanmaya harcadılar (Spuler, s. 84). Bu silsile 132/750 yılından itibaren İslam dünyasına musallat oldu. Hak üzere bir silsile olduklarını, kendileri ve İslâm için adalette, takvada, saadette ve İslâm ümmetine rehberlikte yeni bir asır başlattıklarını iddia ettiler (Lambton, s. 159). Bu silsilenin güce kavuşmasında kendilerine yardımcı olan mühim meselelerden biri de iktisadî perişanlık ve siyasî vaziyetin kötü olması idi (a.e., s. 160). Bu harekette Ebu Seleme el-Hallâl ve Ebu Müslim gibi kişiler Emevîlerin aleyhine ve görünürde Alevîleri ve Hâşimîleri himaye ederek imamın adının belli olmaması stratejisiyle Emevîlerin kabilevî hükümetlerine ağır bir darbe indirdiler (a.e., s. 161).

İslam Tarihi adlı kitabın yazarı Lambton'a göre Ebu Seleme el-Hallâl, Emevîleri ortadan kaldırarak Şiilerden bir kişinin iktidara gelebilmesine zemin hazırlamak istiyordusa da bu yolda başarılı olamadı (Lambton, s. 162). Diğer taraftan Ebu Seleme'nin ölümlüyle ve Ebu Müslim'in şöhret kazanmasıyla bir grup, Abbasîleri daha büyük bir hareket olan Kisanîye içerisindeki Hâşimî Şia hareketinin rehberleri kabul ediyorlar (a.e.,

s. 162). Ancak bu teoriler, pratikte aynı şekilde olmadı, zira Abbasîlerin harekete rehberliği, güç kazanmalarıyla beraber, hızla kendilerini Ali'nin (a.s) çocuklarından üstün görmeleriyle ve onları kenara itmeleriyle sonuçlandı (a.e., s. 164). Ancak İranlıların varlığı ve geniş çaplı işbirlikleri, Abbasîlerin hak iddialarına da, Abbasîler aleyhine çeşitli iddialarla çok sayıda ayaklanmanın çıkmasına da engel olamadı (a.e., s. 165).

Bu siyasî rekabetlerin ve Emevîlerle Abbasîler arasında iki silsilenin de bozulması sebebiyle gerçekleşen şiddetli askerî çatışmaların yanında her biri saf halkı kandırmaya çalışan rengârenk mezhepler ve düşünceler ortaya çıktı. Tüm bunlar din ile Emevî ve Abbasîlerin siyasî sultanı arasındaki çatışmaların neticesiydi (Muzaffer, s. 153 ve 154). Abbasîler ilerde Alevîlere karşı şiddete başvurmalarına ilaveten, güce ulaşmalarında kendilerine yardımları ve takdire şayan fedakârlıkları bulunan kimselere de kötü davrandılar. Öyle ki Ebu Müslim'in ibretli ölüm hikâyesi tarihî kaynakların çoğunda meşhurdur. İbn Esîr'in iddiasına göre o döktüğü kanlarla güçlenmesi sayesinde, Ebu Müslim vesilesiyle Horasan halkından Mansur için biat alabilmişti. Ebu Müslim de bütün askerleriyle beraber Mansur'a dönemin halifesi unvanıyla biat etti (İbn Esîr, c. 7, s. 3328). Bu halife, İmam Sâdık (a.s) zamanında onunla en fazla çatışan kimsedir. Ancak o, hac meselesini ve Ebu Müslim'in davranışını bahane ederek onu yanına çağırdı ve kontrol altına alınmış bir muhitte, hakkını vermek gerekirse Abbasîlerin hükümetinin temellerinden birini oluşturan ve bu hükümetin gücünü sağlamlaştıran biri olan Ebu Müslim'i vahşice ortadan kaldırdı (Dîneverî, s. 360). Bu arada İmam Ca'fer Sâdık (a.s), İmam Muhammed Bâkır'ı (a.s) göz hapsinde tuttu.

**Onu (İmam Ca'fer Sâdık)
ikinci grup Şia imamları
arasında saymak gerekir.
Birinci grubun vazifesinin
İslâm'ı korumak ve
ikinci grubun vazifesinin
Şiîlik'i tanıtmak olduğunu
söyleyebiliriz ve bu vazifeyi
çok hassas bir muhitte çok
güzel bir şekilde yerine
getirmeyi başarmıştır.**

Onu (İmam Ca'fer Sâdık) ikinci grup Şia imamları arasında saymak gerekir. Birinci grubun vazifesinin İslâm'ı korumak ve ikinci grubun vazifesinin Şiîlik'i tanıtmak olduğunu söyleyebiliriz ve bu vazifeyi çok hassas bir muhitte çok güzel bir şekilde yerine getirmeyi başarmıştır (Edib, s. 169-170).

Özetle Abbasîlerin iktidara gelmesini sağlayan etkenleri şu şekilde beyan edebiliriz:

1. Emevîlerin zayıf noktalarından, özellikle de kabilevî savaşlarda yenilmesinden istifade etmek.

2. Alevî ve İranlı muhaliflerin Emevîlere karşı olan mevcut enerji ve gücünden faydalanmak. İranlıların mevali unvanıyla daha fazla zulme maruz kalmaları da dikkate alınmıştır.

3. Şiîlerin siyasî açıdan vaziyete müdahale etmemeleri, Abbasîlerin hükümete ulaşabilecek güce kavuşmalarına zemin hazırlamıştır. Zira Şiîler, bu dönemde takiiye yaparak daha çok İslâm'ı koruma peşindeydiler. Daha önceki hoş olmayan olaylardan dolayı hükümet meselelerinde daha az faaliyet gösteriyorlardı.

4. Bir strateji olarak Abbasî hareketinin rehberlerinin ve hedefinin belirsiz olması. Bu etken, Emevîlere karşı zafer kazanabilmeleri ve hedefe ulaşabilmeleri yolunda önemli imtiyazlarından biri sayılıyordu.

5. Kandırmaya müsait sloganlardan istifade etmek. Örneğin "Muhammed ailesinden herkes tarafından kabul edilebilecek bir kişi" cümlesiyle Şiîleri ya kıskırtmış ya da işbirliğine teşvik etmiş oluyordular.

6. İktidar iddiasında bulunma ihtimali olan herkese ağır tepki vermek, hatta onları iktidara ulaştıran gruplara bile. Bu yöntem, iktidarlarının emniyeti için çok önemliydi.

7. Düşünce ve kültüre dayalı fırka ve grupların oluşturulması veya var olanların muhaliflere karşı takviye edilmesi. Zira muhaliflerin çoğu Abbasîler üzerinde düşünmek yerine düşünce ayrılıkları ve siyasî farklılıklarla uğraşıyorlardı ve birlikleri azalmış oluyordu.

İmam Sâdık'ın Asrında İlmî ve Kültürel Durum

Daha önceki bölümde de söylendiği üzere İmam Sâdık (a.s) aynı baba İmam Bakır (a.s) gibi, öğrencileriyle beraber İslâm'ı tanıtabilmek için çok çaba gösterdi ve siyasî şartların uygun olmaması sebebiyle en önemli girişimi düşmanlar karşısında ilmî ve kültürel hareket etme yönünde oldu: Bu sebeple İmam'ın ilmî hizmetlerini açıklamadan önce, onun asrındaki ilmî ve kültürel durumu açıklamamız gerekir. Böylece onun hizmetlerini daha iyi anlayabilir ve bunun yanında mevcut hassasiyetlerden haberdar olabiliriz.

İmam Sâdık'ın (a.s) döneminde siyasî güç değişiminin şekillendiğini dikkate aldığımızda, iki noktayı daha dikkate almamız gerektiğini görürüz. Bir taraftan Emevîlerle ilgili eğitimler, düşünceler ve inançlarla, diğer taraftan Abbasîlerin güce kavuşmaları ve de öğretileri ve inançlarıyla beraber yeni ortaya çıkmaları durumuyla karşı karşıyadılar. Bu yüzden faaliyet alanı ve girişimlerinin kapsamı çok müşkül ve karışık bir vaziyetteydi. Zira İmam Sâdık'ın (a.s) zamanındaki idareciler İslâmî hükümleri ve meseleleri uygulama konusunda çok acizdiler (Edib, s. 170). Bunun yanında halkın düşünceleri, siyasî sorun ve engeller yüzünden bozulmaya uğramıştı (a.e., s. 176). Siyasî şartların oluşmasından dolayı, İmam Ali'nin (a.s) hakkının alınacağına dair konular,

daha önce görülmemiş bir biçimde konuşuluyordu. Aynı şekilde sahabe ve tâbiin zamanında başvuru kaynağıyla ilgili açık bir programın uygulanmamış olması, vaziyeti çok karıştırmış, birçok sahabe Kur'an'dan ve sünnetten uzaklaşmışlardı. Askerî ilerlemelerle beraber yeni düşünceler, açık naslar olmadan her yerde artmış ve yayılmıştı (a.e., s. 177-178). Her yerde rey, kıyas ve istihsâna başvurulduğu ve bunların medreselerde öğretildiği görülmüyordu (a.e., s. 179). Halkın zihninde doğru ve net bir inancın olmaması, bozulmaların yayılmasına ve takat bırakmayan çekişmelere sebep olmuştu (a.e., s. 182). Zındıkların ortaya çıkmasından sonra toplumsal ve ahlâkî baskı ve fesat her tarafı kaplamıştı (a.e., s. 186). Elbette bu zaman diliminde, Emevîlerin çöküşü, Abbasîlerin yükselişi ve bunlarla ilgili meseleler nedeniyle İmam için iyi bir kültürel fırsat oluşmuştu (Pişvâyî, s. 354).

Vaziyet böyleyken Cebriye, Mu'tezile, Mutasavvıfa gibi yeni mezhepler ve düşünceler ortaya çıktı (a.e., s. 357). Öyle ki İmam Sâdık'ın (a.s) asrını, onun hükümete bağlı fıkıh ve hadise karşı münazarası asrı saymamız mümkündür. O, uydurma hadis ve fıkıhı somutlaştırmaya ve bunlara karşı tepki vermeye mecbur oldu (a.e., s. 363 ve 1375). İmam aynı şekilde geleneksel eğitim yöntemini de yeniden gözden geçirdi (Mağz-ı Mütefekkir-i Cihân-ı Şia, s. 26). Elbette muhtelif ilimlerin öğretildiği ve İskenderiye gibi bazı medreselerin eserleri de çokça görülmüyordu (a.e., s. 2536). Merhum Zerrinkub'a göre İslâm'ın ilmî ve kültürel vaziyeti, buna bağlı camianın genişlemesiyle beraber ırk, âdet ve geleneklere dair sorunlara sebep olmuştu (Zerrinkub, s. 134). Bazıları siyasî ve askerî çekişmeler sebebiyle Emevîler ve Abbasîler döneminin baştan sona savaşı, karanlık ve şiddet

dolu olduğunu zannediyorlar. Oysa Safa'ya göre Halid b. Muaviye, 85 yılında aklı ilimleri nakletmesiyle tanınıyordu ve sonraları Mervan el-Hakem onu geçti. Çeşitli ilmî kitapların, özellikle de tıp kitaplarının tercümesine Emevîler döneminde başlanmıştı ama savaş ve Emevîler döneminde gücün Araplarda olması sebebiyle, ilimle iştiğal etmeyi mevalinin vazifesi olarak görüyorlardı. Abbasîlerin döneminden itibaren, özellikle de Mansur döneminde ise ilmî hareket, tarih ve tıp ilimlerinin revaç bulmasıyla başladı. Halife Mehdi dönemine gelince o, zındıklarla savaş ve inançsızlık meseleleriyle uğraştı (Safa, s. 56 ve 59). Zeydan, *Medeniyet Tarihi* adlı eserinde, Müslümanların ilimlerini, bir şekilde İskenderiye'den ictibas yoluyla aldıklarını iddia eder (Zeydan, s. 606).

İskenderiye'nin şöhret kazanmasından ve parlak dönemlerinin sona ermesinden sonra, Bizans mıntkasının muhtelif ilimleriyle her ne kadar Müslümanlara çok etki ettiklerini kabul etmek istemesek de muhakkak Müslümanlar üzerinde birtakım etkileri olmuştur. Hristiyanlık öğretileri, inançları ve düşünceleri alanında şüphesiz dikkate değerdirler (a.e., s. 21-22). Okulların, kiliselere bağlı medreseler unvanıyla gösterdikleri faaliyetler, örneğin Keşiş Tatin'in Mer Mari okuluyla beraber geniş kapsamlı faaliyeti, Galenos'un, Aristo'nun ve Eflatuncuların düşünceleri, İslâm dünyasını etkisi altına almıştı (a.e., s. 29-30). Bu arada Hinduların düşünceleri, İran ilkokulları vasıtasıyla İranlıların düşünceleri, Hristiyanların düşünceleri ve rahiplerin eserlerinin tercümeleri çoğu Müslümanın zihnini meşgul etmişti (a.e., s. 30-31).

Durum böyleyken Abbasîler sadece Karmatilerin, Haricîlerin ve Şiaların düşüncelerine tepki vermişlerdir. İranlılara

yapılan zulümler, bir tür tepkiyle sonuçlandı ve Araplarla İranlılar arasında, milliyetçi bir hareket sayılabilecek olan Şuubiye hareketini ortaya çıkardı (Spuler, s. 87 ve 94). Şiânın inanç ve düşüncelerindeki bu karmaşıklık ve maalesef uzak düşmüşlük, İslâmî felsefe alanında ve diğer ilimlerde daha çok Yunanlı filozofların inanç ve düşüncelerine, sünnî mütekellimlere ve hatta sufilere özel bir teveccüh gösterilmesine yol açtı (Corbin, s. 40). Nefisî, tasavvuf meselesine dair yaptığı araştırmasında şu sonuca varıyor: Coğrafi yakınlığı nedeniyle Buda düşüncesi İslâm öncesi İran'da ve sonraları tasavvuf şeklinde revaç bularak İranlılar yoluyla diğer memleketlere girmiştir. Buda takipçileri sahip oldukları düşünceleriyle Maniheizm hareketi ve Şuubî görüşleri üzerinde çok etkili olmuşlardır (Nefisî, s. 16 ve 33). İlmî açıdan şartlar o kadar uygundu ki Abbasîlerin altın çağına hâkim olan İran unsuru, o dönemin en belirgin özelliği olmuştu. Edward Brown bu teoriyi ispat etmek için çeşitli deliller ortaya koymuştur (Sabbagh, s. 91). Bu doğrultuda İmam Sâdık'ın (a.s) ve babasının zamanında iki çeşit tefekkür vardı:

1. Mu'tezile liderliğinde akılcı tefekkür.
2. Mürcie tefekkürü.

Şia imamları çok dakik bir yöntemle onlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Musevî Bojnourdi, s. 162-163). Hatta vaziyet o kadar karmaşılaşmıştı ki içti-hatla savaş havası Şia fıkı mahfillerine bile hâkim olmuştu (a.e., s. 167). Allah'ın sıfatları, kader, günahkârların konumu, cebir ve ihtiyar gibi konular en meşhur ilmî ve kültürel meseleler arasındaydı (a.e., s. 163). Maalesef siyasî ve askerî çekişmeler de felsefî düşünce ve inançların gidişatı üzerinde oldukça etkili olmuş, husumetler

ve muhalefetler o ilmin yükselmesini veya alçalmasını sağlayabilmiştir (Dînânî, s. 1).

Şimdiye kadar bahsedilenleri özetlemek istersek:

1. İlmî ve kültürel faaliyetlerinin çok yakın irtibat halinde ve iç içe olması, bu ikisinin siyasî durumun etkisi altında kalması. Öyle ki Emevî hükümeti muhalif inançları eziyor ve Abbasîler düşünceleri dağıtma yoluna gidiyor, bazen de ilmî hareket adı altında mevcut durumdan kendi faydalarına olacak şekilde yararlanıyorlardı.

2. Batılı düşüncelerin tesiri (Örneğin İskenderiye okulu ve tercüme kitaplar). Bazılarına göre İslâm dünyası sadece batının kazanımlarından istifade ediyordu.

3. Müslümanların, İranlıların düşüncelerinden ve inançlarından etkilenmesi. Müslümanların ilmî hareketi de, Şuubiye gibi hükümete muhalif inanç ve düşüncelerin revaç bulması da İranlıların imtiyaz elde etmesine ve genel olarak Abbasîlerin siyasî kurumlarında hızla ilerlemelerine sebep oldu.

4. Akılcı hareketler, Mu'tezile ve Cebriye önderliğindeki çatışmalarıyla vaziyeti iyice karıştırmışlardı. Abbasîlere muhalif olanlar, geleneksel Cebriye görüşüyle Emevîleri destekliyorlardı ve Abbasîler de Mu'tezile'nin özgür düşüncesini kullanarak kendilerine taraftar toplama peşindeydiler.

5. Hristiyan inancı ve hurafeler ve de bunların bazı Müslüman âlimlerine ve medreselerine sirayeti. Maalesef bu hurafe düşüncelerin ve bozuk Yahudi, Hristiyan ve Yunan düşüncelerinin sirayetiyle ilgili ciddi ve dakik hiçbir araştırma yapılmıyordu. Bundan kaynaklanan ilmî ve kültürel sorunlar uzun bir müddet İslâm dünyasını kendisiyle meşgul etmiştir.

6. Emevîlerin son, Abbasîlerin başlangıç döneminde siyasî durumların kötü olmasına rağmen ilmî hareket şaşırtıcı değişimler ortaya çıkardı. Her ne kadar bu düşüncelerden bir kısmı, ilmî düşüncelere bağlı sayılsa da, İslâm dünyası çoğu ilimde ilerleme sağlayarak insanlığın ve İslâm'ın kültür ve medeniyetinde altın dönemini yaşadı.

7. Şiîlerin ilmî havzalarına içtihat ve akıl karşıtı düşünce ve inançlar nüfuz ediyordu. Bunun asıl sebebi Abbasîlerin gücünün başlaması ve Emevîlerin hükümetinin sonlanmasıyla ilgili olabilir. Zira İmam Sâdık (a.s), imametinin kesinleşmesiyle beraber bu alanı aydınlatma çalışmalarına başladı.

İmam Sâdık ve İslâmî Fırkalar

İmam Sâdık'ın (a.s) İslâmî fırkalara, hatta gayrı İslâmî fırkalara karşı tutumuyla ilgili muhtelif meseleleri dikkate almak gerekir. Zira bazı İslâmî fırkaların, başlarda daha çok siyasî tarafları ağır basıyordu, sonraları felsefî ve fikhî düşünce ve inançlara yöneldiler. Örneğin Zeydiler, Haricîler ve Mu'tezile gibi diğer bazı grupların felsefî ve fikhî görüşlerle, daha sonraları da siyasî hareketlerle bir şekilde irtibatları olmuştur. Burada sadece İmam Sâdık'ın (a.s) bu fırkalara karşı başvurduğu yöntemlere genel bir bakışla yetinilecektir. İmam Sâdık (a.s) kendisini yalnız belli bir mezhebin veya grubun imamı ve rehberi olarak görmediğinden, her yerde ve her zaman muhtelif mezheplerin fakihleri tarafından sorulara, onları aydınlatmak amaçlı cevaplar vermiş ve (fikhî, fikrî, dinî ve ilmî) sorunlarını gidermeye çalışmıştır (Edib, s. 172). Yöntem olarak özel bir açıklıktan ve netlikten istifade ediyor, karanlık bir noktanın kalmamasına dikkat gösteriyordu (a.e, s. 175). Siyasî durumun muhaliflerden

Abdulmelik b. Mervan zamanında ortaya çıkmış olan Mu'tezile, Allah'ın kullarının ihtiyar ve özgürlük sahibi olduklarına inanıyordu ama onların karşısında Cebriye hareketi yer alıyordu. Cebriye de Haricilerin, halkın ahvalinden habersiz olduklarını düşünüyor ve onlar hakkında hüküm vermeyi kıyamet gününe bırakıyordu.

çoğunun gözünü korkuttuğunu dikkate aldığımızda, İmam (a.s) öyle bir netliğe sahipti ki bu, onun yönteminin diğerleriyle olan farkını açıkça gösteriyor.

Elbette İmam'ın İslâmî fırkalara karşı tavrı ve onlarla olan irtibatı, sadece onların ilmî açıdan önünü açmakla kalmıyor, bazı durumlarda devrimci hareketleri ve Şîîlerin hareketlerini onaylama girişiminde bulunuyordu. Öyle ki devrimci şehitlerin eşlerinin geçimini üstleniyor, Zeydiye ve hatta Hasan oğulları hareketini bile gizliden himaye ediyordu (a.e., s. 197 ve 199). İmam Sâdık (a.s) özel zamanlarda defalarca tasavvuf, gulat ve zındık fırkalarının düşünce ve inançlarını ifşa ederek onların asıl yüzlerini ortaya seriyordu (a.e., s. 191). Bazen uydurma hadislerin çokluğu ve bunları rivayet eden fakihlerin dönemin siyasî kurumuna olan bağlılığı nedeniyle İmam, onların çirkin yüzleri ve tahrifleri üzerindeki perdeyi kenara çekiyordu (Pişvâyî, s. 367-368). İmam'ın zamanındaki faal gruplardan biri Zeydiye fırkasıydı. Bunlar, imametini Fatıma evlatlarına ait olduğuna ama

toplumdaki şeyhlerin onlardan birini seçmesi gerektiğine inanıyorlardı (İbn Haldun, s. 379). Onlar dördüncü imamı bile dışarı çıkmadığı için imam kabul etmiyorlardı. Her ne kadar bazı durumlarda İmam bu fırkayı üstü örtülü olarak teyit etmişse de tam anlamıyla onaylamamıştır (a.e., s. 379). Maalesef onların inancı, Şia mezhebinin İmamiye ve Zeydiye olarak iki kola ayrılmasına sebep oldu (Musevî Bojnourdi, s. 158). Bazen Zeydiye'nin ifratı sebebiyle, İmam bu gruba karşı babasının siyasetini izliyordu. Yani pasif ve seyirci kalarak tepki gösteriyordu (Ca'ferî, s. 31). Böylece aşırı grupların ve bu grupların rehberlerinin onun konumunu suistimal etmesinin ve gerçek Şîîler için tehlike oluşturmalarının önünü almış oluyorlardı.

Rafizî kelimesinin ilk kez Zeydiye'nin rehberi tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Ca'ferî Şîîlerinin kendilerine olan uzaklığı nedeniyle, bu kökten türettikleri "Siz beni bıraktınız" anlamında kullanmışlardır (a.e., s. 310). Bu cümleler ve alınan mevziler, İmam'ın başarısız siyasî hareketler karşısındaki görüşünün derinliğini gösteriyordu. Bu yüzden o, kendine has bir ısrarla onları koruma tuzağına düşmüyordu. Bu doğrultuda İmam Sâdık (a.s), Nefsu'z-Zekiyye'nin Mehdilik iddiasını da defalarca reddediyor ve ihtiyatlı bir siyaset güderek onları takip ediyordu (a.e., s. 319). İslâmî fırkalar alanındaki meşhur yazarlardan biri olan Hutcheson, Kufe Şialarından birçoğunun İmam'a gittiğini ve Zeydiye'yi, nassa fazlasıyla teveccüh göstermesi nedeniyle terk ettiklerini yazmaktadır (a.e., s. 336). Bu fırka, Kisaniye'ye yakınlığı ve birçok benzerliklerine karşı, tek imam üslubunu ortaya çıkardı. Aynı şekilde imametini Ali'den

(a.s) ve iki oğlu Hasan ve Hüseyin'den sonra Muhammed b. Hanefiye'ye, ondan sonra da Ebu Haşim'e ait olduğuna inanıyorlardı. Bu sebeple onlara Haşimiye de deniyordu (İbn Haldun, s. 382). Ancak bu hareketler, Kisanıye de, Haşimiye de sonraları Abbasî halifesinin rehberliğine eğilim gösterdiler ve Mansur, halife unvanıyla onları siyasî alanın dışına itti (Lambton, s. 162 ve 167).

İmam Sâdık (a.s) Zeydiye'ye gösterdiği tavrın aynısını, Kisanıye ve Haşimiye'ye karşı da gösterdi. Her ne kadar İmam'ın asrında dinî münazara ortamı ve siyasî anlaşmazlıklar çok revaçta olsa da, yukarıda bahsettiğimiz siyasî hareketlerin yanında, bazı fikrî görüşler de ortaya çıkmıştı. Özellikle Mu'tezile ve Mürcie hareketleri, birbirinin iki sıkı rakibi olarak Abbasîler devrinde faaldiler. İmam Sâdık (a.s) gerçek müminlere her birinin ifrat ve tefrit tehlikesini anlatarak onları bilinçlendiriyordu.

Abdumelik b. Mervan zamanında ortaya çıkmış olan Mu'tezile, Allah'ın kullarının ihtiyar ve özgürlük sahibi olduklarına inanıyordu ama onların karşısında Cebriye hareketi yer alıyordu. Cebriye de Haricilerin, halkın ahvalinden habersiz olduklarını düşünüyor ve onlar hakkında hüküm vermeyi kıyamet gününe bırakıyordu (Meşkûr, Mukaddime, s. 36 ve 38). İmam Sâdık (a.s) defalarca Mu'tezile ve Mürcie'nin iddialarını ilmî delillerle reddederek onları doğru yola hidayet etmişti. Bu görüşlerin yanında bir grup da Şia gulatı unvanıyla imamların ve hatta İslâm Peygamberinin şahsiyeti hakkında aşırıya gidiyorlar, onları tanrılık ve ulûhiyet makamında görüyor, bedaya, ric'ate ve tenasühe inanıyorlardı. İmam ise onları lanetliyordu (a.e., Mukaddime, s. 40). Şialar bu zamanda da daha küçük iki gruba ayrıldılar: Nefsu'z-Zekiyye'den sonra İbrahim

b. Abdullah b. Hasan el-Müsenna'yı takip eden ve İmam'ın kendileriyle muvafık olmadığı İbrahimiyye ve yedinci imamın ve geri kalan imamların imametine inanan Kat'iyye. Kat'iyye'nin karşısında da yedinci imamın imametine dair şüphesi olan Vakıfiyye yer alıyordu. İmam, bu yanlış düşünce sahiplerine kılavuzluk etmeye çalışıyordu (a.e., s. 11 ve 361).

İmam Sâdık (a.s) Abbasîler döneminde ortaya çıkan düşünce ve inançların yanında, sadr-ı İslâm'dan kalan Haricîler gibi bir grubun düşünceleriyle de savaştı. Haricîler eşitliğe ve hilafetin seçimle olması gerektiğine inandıkları için Emevîlerin ve Abbasîlerin gasıp olduklarını düşünüyorlardı (Dickson, s. 237) ve Şiîlerle geniş kapsamlı bir mücadele içerisindeydiler. Çoğu zaman Şiîlerin bütün gücü onlarla savaşa harcanıyordu. Bu Arap düşüncelerinin yanında, bir grup da Ravendîler gibi İranlıların düşünce ve inançlarının etkisinde kalmışlardı. Bunlar tenasühe ve bazı kişilerin, örneğin Ebu Müslim'in, hulul edeceğine inanıyorlardı (İbn Haldun, s. 341). Bu yüzden Mansur, çok sakınmasına rağmen sonunda onları katletti (Bel'ami, s. 1099). Onların bir fırsat bulup Abbasîlerin hükümetine taarruz etmelerini istemiyordu.

Yukarıda bahsi geçen düşünce ve inanç gruplarının toplumda bulunması, İmam Sâdık'ın (a.s) da tepki göstermesine sebep olmuştu. Ancak önemli olan nokta şuydu ki hükümet, bu siyasî ve fikrî hareketleri yok etmek yerine onların kendine hizmet etmesini istiyordu. Tevhid, adalet ve aklî marifete inanan Mu'tezile gibi bir düşünce (Şehristânî, 8) sonraları tamamen hükümet tarafından himaye edildi. Bu etken de kuvvetli hassasiyetlere ve siyasî gerginliklere yol açtı.

Bu açıklamalara dikkat edilirse, İmam Sâdık (a.s) zamanındaki belki en tartışmalı fırkalardan birinin İsmailiye fırkası olabileceği görülür. İsmailiye, İmam'ın oğlu İsmail'in Şialarından olduklarına inanırlar. Onlar kendilerini Museviye'den üstün görüyorlardı. Bir grup, İsmail b. Ca'fer'in imametinin İmam tarafından açıklandığına inanırlar ve bu grup, imamet in hem zâhiri, hem de bâtını olduğuna inanırlar. Diğer Şia gruplarından ayrılmak için kendilerine İsmailiye demekte kararlıydılar (Şehristânî, s. 261). Burada en önemli düşünce ve gruplar dikkate alındı ve kastımız bunları genişçe anlatmak değildi ama bu çok karmaşık ve müşkül şartlar altında İmam Sâdık (a.s) ümmeti yapılandırmaya, siyasî girişimlerden daha çok teveccüh göstermiştir. (Edib, s. 85). Diğer taraftan da sahih düşüncelerin temelini atmaya ve inançsızlık ile yanlış düşünceleri yıkmaya çalıştı (a.e., s. 193). Aynı şekilde o, yeni bir yorumla imamet teorisini düzeltme girişiminde bulundu. O, imamet teorisini ortaya atan kişi değildi, aksine siyasi arena münasip değilse hilafet için siyasî güç iddiasında bulunmanın doğru olmadığına inanıyordu (Ca'ferî, 327-328). Bu doğrultuda onun stratejisi:

1. Şîî mezhebinin temel ideallerini korumak ve diğer gruplara kapılmasını önlemek.

2. Onu aşın, programsız ve provoke hareketlerden arındırmak (a.e., s. 334).

3. O nassı, Peygamber'in Allah'a dayanarak imameti tayin etmesi şeklinde tanıttı. Sonra da imamet in geniş ilmiyle sapkın gruplara karşı koydu (a.e., s. 335 ve 339). Zira imameti şüpheli ve saldırı odağı olan bir toplumun ilmî ve dinî başarılarına ulaşması mümkün değildi.

Özetle, İmam Sâdık (a.s) gibi meşhur ve maruf bir şahsiyet, o zamanki şartlarda

önemli ve çok kapsamlı bir ekol olan Ca'ferî Şîî mezhebinin temellerini atmaya çalıştı ama o zamanın şartlarında:

1. Gulat, tasavvuf ve Allah'ın cismaniyeti gibi inançsızlığa götüren düşüncelerle savaştı.

2. Kadim İran kültürünün Müslümanlar üzerinde etkisi fazlaydı.

3. Abbasî hükümeti tarafından ikili siyaset yapılıyordu. Yani görünürde muhaliflerin ezilmesi ama onların siyasî düzene çekilerek dâhil edilmesi, imameti bunlara karşı geniş bir müdahalede bulunmaya mecbur bıraktı.

4. İmametten istifade edilerek imamet ilmi meselesi gündeme getirilmesi, şartlardan kendi stratejilerini hayata geçirerek geliştirmek için faydalanılması ve düşmanların fırsatçılığını önlemek için çok ihtiyatlı davranılması, onu büyük bir başarıya ulaştırdı. Böylece gerçek Müslümanlar, siyasî niyetlerden, hükümete bağlı bulanık düşüncelerden ve sapkın düşüncelere sahip gruplardan kendilerini koruyabildi.

Ca'ferî Mezhebinin Şekillenmesinde Siyasetin Rolü

Belki de şu, her okuyucunun zihnini meşgul edebilecek olan çok önemli bir soru olabilir: Neden İmam Sâdık (a.s) kendisinden önceki diğer imamlar gibi, örneğin Ali (a.s) gibi siyasî hareket veya askerî bir atak girişiminde bulunmadı da yeni ve çok başarılı olan ilmî bir yol seçti?

Daha önce de hatırlattığımız üzere Emevî hükümetinin muhaliflere şiddetle karşı koyması, Kerbelâ hadisesi gibi çok mühim ve büyük bir facianın gerçekleşmiş olması, Hucr bin Adıyy'in şehadeti ve

diğer gaddarlıklar ortadaydı ve Abbasîlerin zamanında da siyasî ve toplumsal kötü vaziyet aynı şekilde devam ediyordu. Öyle ki Abbasî hükümetinin kurucusu lakaplarından biri olan “Seffah (Kan dökücü)” lakabıyla meşhur ve maruftu. Onlar kimseye dostluk göstermiyorlardı. Bu nokta yeni, muhtelif ve sapkın inanç ve düşüncelerin girmesiyle ve inançla ilgili yeni sorunların ortaya çıkmasıyla beraber, yeni bir hareketi de ortaya çıkardı (Edib, s. 176). Sahabe ve tabiinin Kur'an ve sünnetten uzak düşmüş olması, İmam'ın kılıçla kıyam etmeyi uygun bulmamasına sebep oldu (a.e., s. 184). O, inanç ordusunu, askerî ordudan daha önemli görüyordu (a.e., s. 183). İmam Sâdık (a.s) vaziyetin halkın menfaatine olmadığını gördüğünden, silahlı kıyamdan uzak durdu. O, siyasî girişime karşı çok kapsamlı bir şekilde toplum mühendisliği yapma peşindeydi (a.e., s. 185). İmam halkın güvenini kazanmak ve sahih düşünceleri geliştirmekten ibaret olan çok önemli iki hattı çizerek çok değerli bir eylemde bulunmuş oldu (a.e., s. 188). Onun izlediği yeni yöntem, takiyye yöntemi idi. Zira İmam, siyasî hareketlerin sonucunun kesin olacağını düşünmüyordu, bu yüzden de böyle bir harekete girişmedi (a.e., s. 200). Onun esas hedefi, halkın fikrini değiştirme yoluyla hükümeti değiştirme faaliyetinin gerçekleşmesiydi (a.e., s. 204). Abbasî hükümeti siyasî açıdan kendisini sadece görünürde İslâmî hudutları uygulamakta Peygamber'in sünnetinin takipçisi kabul ettiği için yavaş yavaş İmam Sâdık'a (a.s) siyasî açıdan muhtelif baskılar yaparak bir nevi İmam'ın kendisine karşı ilmî harekete yönelmesi doğrultusunda bir hassasiyet oluşturdu (Spuler, s. 86). Bu baskının şiddeti Mansur zamanında o kadar artmıştı ki zamanın halifesi unvanına sahip olan Mansur, Devanîkî lakabıyla

meşhur olmuştu ve İmam onun hakkında şöyle buyurmuştu: الحمد لله الذي لطف له حتى ابتلا ب الفقر في ملكه (Feyyaz, s. 213).

Bu cümle iktisadî açıdan Mansur'un ruhsal vaziyetiyle ilgiliymiş gibi görünse de, bu ruhsal deliller İmam Sâdık'ın (a.s) sıkıyönetime tâbi tutulmasına sebep oldu ve İmam, siyasî yöntemleri bırakıp ilmî ve kültürel faaliyetlere özel bir teveccüh göstermeye mecbur kaldı.

Mansur'un İmam'ı maruz bıraktığı çeşitli sıkıntılar Şebenci'nin (*Nuru'l-Ebsar*) ve Sabt b. Cevzî'nin kitaplarında ve Meclisî'nin tezkiresi *Biharu'l-Envâr*'da, aynı şekilde Şeyh Saduk'un *İrşad*'ında ayrıntılarıyla işlenmiştir (Muzaffer, s. 187). İmam Sâdık'ın (a.s) elinde her ne kadar hem Peygamber'in ilmi hem de silahı olsa da hiçbir siyasî iddiaya sıcak bakmadı (Ca'ferî, s. 339). Abdullah b. Hasan'ın iddiada bulunduğu zaman İmam Sâdık'a (a.s) “Ebu Müslim beni, halkın harekete geçmesi için yanına çağırdı” dediği ve İmam'ın da “*Onun bu işi yapmaya gücü yoktur, o bu kavmin Mehdi'si değil ve eğer kıyam edip kılıç çekerse öldürülecektir.*” diye cevap verdiği meşhurdur (Mes'udî, s. 259). Bu olayın kendisi, siyasî şartların İmam'ın kıyam etmesi için uygun olmadığını göstermektedir. O yeni bir strateji belirledi ve bu meselelerin yanında bazen de yalancı imamlar konusuna eğildi.

Kuleynî, *Usul-i Kâfî*'de Ebu Basîr'den şöyle nakletmiştir: “Ehli olmadığı halde imamet iddiasında bulunan kimse kâfirdir.” (Kuleynî, s. 199).

Sonunda siyasî şartların müsait olmaması sebebiyle İmam, mühim ve gizli bir araç olarak kullandığı takiyye örtüsü altında düşüncelerini yaymaya ve İslâm ilimlerini ve kültürünü geliştirmeye başladı

**İmam Sâdık'ın (a.s)
mektebinin başarısında rol oynayan
kendine has özelliklerden biri, âlim ve muhaddis
yetiştirmek amacıyla eğitim havzaları kurmuş olmasıdır. Bu
yolla değerli kişileri eğitebilmek istemiştir.**

(Muzaffer, s. 154) ve bu yoldan hedeflediği sonuca varmak istedi. Abbasî hükümeti siyasî ve askerî meşgalesi, fesat ve meşhur bin bir gece masallarına zemin hazırlaması sebebiyle ilmî alanda gaflete düştü. İmam Sâdık (a.s) ise ihtiyatına, siyasî meselelerin çoğuna dehalet etmemesine ve asil ve pak islâm kültürüne olan özel teveccühüne ilaveten izlediği yolda zafere ulaşmak için takıyye örtüsünden de faydalandı. Böylece hükümetin onu, siyasî hile yapmakla itham etmesinin önüne geçti. İmam Sâdık'ın (a.s) en önemli başarısı, hükümetin Şialar aleyhine tepkisini önlemek ve Şia mektebinin kültürel istikrarı için uygun fırsattan istifade etmek olmuştur.

İmam Sâdık'ın Mektebinin İlmî Özellikleri

Günümüzde dünya eğitim sistemlerinin ve yöntemlerinin başarısı, şüphesiz onların kendilerine has özelliklerini ve becerilerini göstermektedir. Bu özellikler de onların muazzam ve düzenli teşkilatının, dikkatinin

ve derinliğinin habercisidir. Bunlar incelenerek bu modellerden başarılı bir eğitim ve düşünce sistemi geliştirilmesi yolunda faydalanılabilir. Ancak bu cümleler daha çok huzurlu, halkının eşit siyasî, toplumsal ve kültürel haklara sahip olduğu bir toplumda anlam kazanır, hâkim din içerisindeki siyasî, ilmî ve kültürel otoritelerin bile tuhaf inançlara ve düşüncelere bulaştığı bir toplumda değil. Bu kısa mukaddimeyle, İmam Sâdık'ın (a.s) kendi dönemindeki, hatta gelecekteki halkın ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek çok boyutlu bir mektep ortaya koyma yolundaki girişimlerinin ve zahmetlerinin derinliği kavranabilir. Bu mektep, şüphesiz imamların Şia dünyasına ve genel olarak beşeriyete asırlar boyunca sürecek en önemli hizmetlerinden biri olacaktır.

İmam Sâdık'ın (a.s) mektebinin başarısında rol oynayan kendine has özelliklerden biri, âlim ve muhaddis yetiştirmek amacıyla eğitim havzaları kurmuş olmasıdır (Edib, s. 173). Bu yolla değerli kişileri eğitebilmek istemiştir. Zira o zamana kadar medreseler

hükümete bağlıydılar. Aynı şekilde İmam, kendisine ait iki yöntemle:

1. Halka nüfuz edebilmek için halk merkezleri oluşturma.

2. İslâm ümmetini toplumsal vicdan açısından harekete geçirme yöntemleriyle onları ilme teşvik etmeye ve isteklendirmeye çalıştı (a.e., s. 184).

Bu hareketin kuvvetli bir eğitim programına ihtiyacı vardı. Bu sebeple İmam, inançsızlığı yok edebilmek için böyle bir program hazırladı (a.e., s. 189). O, ilmî inançlar ve düşünceler alanında şeriatı tanıtarak ve kendi özel üniversitesindeki âlimleri geliştirip harekete geçirerek geniş kapsamlı bir faaliyette bulundu (a.e., s. 191). Bu girişimlerin yanında takiiye yaparak, Şialarını kontrol ederek ve onları hükümetten uzak tutarak onları yeni bir yola yönlendirdi (a.e., s. 196). Böylece Şîî toplumunu aceleci eylemin zararlarından, siyasetin getireceği belalardan ve de sapkın düşüncelerden korumak istedi.

Pişvâyî, kitabında, İmam Sâdık'ın (a.s) ilmî ve fikrî gelişme için şunları yaptığına inanmaktadır:

1. Düşünce ve inanç özgürlüğünü geliştirdi.

2. İlmî gelişmede dinî etkenleri kullandı.

3. Hoşgöründen çokça istifade etti (Pişvâyî, s. 354-355). Aynı şekilde İmam'ın, içinde Ebu Hanife'nin de bulunduğu Ehl-i Sünnet âlimleriyle yaptığı münazaraları, onun girişimlerine canlılık katıyordu (a.e., s. 363). Her ne kadar çeşitli ilmî konuları ispat etmeye çalışıyorduyse da çoğu zaman uydurma hadisler ve muhaddislerin hükümete bağlılığı konularına da değiniyordu (a.e., s. 367-368). İmam Sâdık (a.s) eğitimin

çocukluk döneminde başlaması gerektiğine inanıyordu. Bu yüzden çocuklara çocuksu yöntemle eğitim veriyordu (Mağz-ı Mütefekkir-i Cihan-ı Şia, s. 32). İlmî eğitime ilaveten ahlâkî eğitimleri de ihmal etmiyordu (a.e., s. 33). Bu şartlarda özellikle de Ca'ferî mektebinde düşünce özgürlüğünün olması, onu aynı dönem Avrupa okullarından ayırıyordu. İlmin nuru, cehaletin karanlığının üzerinde parlıyordu (a.e., s. 51). Öyle ki *Mağz-ı Mütefekkir-i Cihan-ı Şia* kitabının Avrupalı yazarları, İmam Sâdık'ın (a.s) siyasî güç yerine daha çok Şîîlik kültürünün gelişmesine teveccüh gösterdiği ve ilmî bahislerde kullanılan özgürlük üslubunun sadece Ca'ferî mektebine münhasır olup bir tür kültür inşasının gerçekleştiği üzerinde hemfikirler (a.e., s. 135 ve 139). Öyle ki felsefe ilmi yasak olmasına rağmen İmam'ın huzurunda bu ders işleniyordu (a.e., s. 208). Bu da İmam'ın muhtelif ilimlere teveccühünden ve hepsine özgürlük tanımasından kaynaklanıyordu.

O şartlarda kültür, ilim, edep ve irfandan ibaret dört rükün İmam için çok önemliydi ama ilmin ve edebın rolü daha öndeydi. İmam (a.s) edebın ilim olduğunu kabul etmiyordu ama onun yanında edebî nesre çok özel bir ilgisi vardı (a.e., s. 230 ve 232). Burada teveccüh gösterilmesi gereken bir noktayı zikretmemiz gerekir ki o da şudur: Maalesef Şia dünyasında imamların ilimleri genelde onların mucizesiyle irtibatlandırılmış ve bu mesele ihmal edilmiştir. Öyle ki İmam Sâdık'ın (a.s) mektebinde ilimleri incelerken akıldan yararlanmak ve ilmî yöntemler açıklanabilecek türden değildi ve işte bu arada İmam'a göre ilim ve amel zikredilecek türdendi (a.e., s. 99 ve 583).

Yukandaki açıklamalarla beraber merhum Zerrinkub'a göre İslâmî mirasın ehemmiyeti

ne ilim, ne sanat, ne felsefe ne de irfan ileydi, bu ehemmiyet İslâmî edepteydi ve bu edepte baştanbaşa Kur'an'ın nüfuzu hissediliyordu (Zerrinkub, s. 159). İmam Sâdık'ın şahsiyeti, kişisel açıdan çok maruf ve meşhurdu. *Yakubî Tarihi* yazarının tabirine göre İmam Sâdık (a.s), Allah'ın kulları arasında en âlim ve en üstün olardı (Yakubî, s. 373-374). İmam bu girişimlerine ve maruf şahsiyetine rağmen maalesef siyasî ve toplumsal şartların uygun olmaması yüzünden takiiyeyi faaliyetleri için sağlam ve gizli bir siper gibi kullanıyordu. Gerçi takiiye hususunda çoğu Şia uleması arasında icmâ vardır ama bu yöntem daha çok İmam Sâdık (a.s) vesilesiyle Şia'nın siyasî zaafı ve imkânlarının az olduğu zamanda kullanılmıştır (Muzaffer, s.155 ve 164). İmam şahsen babasının mektebinde eğitim almıştı ve ilmi, ledünni ve ilham kaynaklı bir ilimdi ama yine de özel bir yerden gelen ilme muhataptı.

“Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.”¹ ayeti dikkate alınarak İmam'ın mektebinde ulema için de özel bir rol belirlenmişti (a.e., s. 213-214). Vekiliyan'ın naklettiğine göre mescitlerde beşerî ilim ve İslâmî maarif dalları, İmam Sâdık (a.s) tarafından deneysel meselelerle beraber diyalektik ve münazara yöntemi kullanılarak ve mantık ve analiz yoluyla işleniyordu (Vekiliyan, s. 52). Mufaddal b. Ömer gibi tanınmış kişiler ve âlimler eğitiliyordu. Rivayetlere göre Mufaddal, imamların ilmini biliyordu ve İmam'ın (a.s) özel teveccühüne mazhardı (Danışname-i Cihân-ı İslâm, s. 14). İmam, akli ilimlere ilaveten geçmişle ilgili fıkıh ilmini ve rivayetlerini ıslaha girişti ve İmam Ali'nin (a.s) zamanına ait fıkıh rivayetlerini köklü bir değişime tabi tuttu (Musevi Bojnourdi, s. 167). İmam nassa özel bir teveccüh gösteriyordu

zira nasla beraber olan ilim, Ca'ferî ve asıl olan Şiîlik'i diğer fırkalardan ayırıyordu (Ca'ferî, s. 335 ve 336).

O, Kisa Hadisi ile imametın sınırlarını diğerlerinden ayırdı ve özellikle Tathir ayetini açıklayarak bu meseleyi daha da netleştirdi. Hadisler, İmam'ın takiiye yolu ve yöntemiyle bulunmasının en önemli vesilesiydi (Ca'ferî, s. 344). İmam Sâdık (a.s) hadisin yanında İslâm fıkına da eğildi. İmam'ın ilim kaynağı muhaddisler, tabiin ve fakihler değil, bir tek yoldu; yani babası ve diğer imamlardı. Hadislerde İmam'ın “حدثنا” (Bize bildirdi) kelimesini kullanmasına da gerek yoktu. Buna rağmen maalesef Ehl-i Sünnet uleması hata ederek onu âlimler arasında saymamış ve onun kaynağa ihtiyacı olduğunu söylemişlerdir (Dairetü'l-Mearifi Teşeyyü, s. 358). Ca'ferî fıkı ise doğrudan Allah'ın ilim ve vahiy kaynağına dayandığı için kıyasa karşıdır (a.e., s. 359). İmam Sâdık'ın (a.s) ilmî üslup ve metodu kelâm bahislerinde taklitten uzak olmasıyla çok şöhet bulmuştu (Gulpayganî, s. 37). İmam'a göre kelam, fıkıh ve hadise oranla çok yüksek bir mertebededeydi. Zira kelam konularının yöntemlerinden biri hem usul-i dini, hem de fûru-i dini savunmayı uhdesine almıştı ve hala da öyledir (a.e., s. 47, 55 ve 102).

Bu kelam konuları daha çok Ehl-i Hadis diye bilinen ve İslâmî ve usûlî meselelerde akli dikkate almayan, ona muhalif olan ve onu haram kabul eden bir grup karşısında dile getiriliyordu. Bu grubun en tanınmış rehberlerinden biri Ahmed b. Hanbel'di (Mutahharî, Kelam bölümü, s. 102). Elbette mantıkta kıyasın değeri vardır ve bilinen kıyaslardan biri iktiranî kıyasıdır. Bu kıyas türü bütün mekteplerde ve

¹ Fatur: 28

mezheplerde ilgi görmüştür (Mutahharî, s. 109). Şiaların reddettiği kıyas, mantıktaki kıyas değil, fıkhıdaki kıyastır.

Bitirirken şuna da değinmemiz gerekir ki İmam Sâdık'ın (a.s) en meşhur üsluplarından biri, onun mektebinin müşahede, art niyet taşımama ve anlam çıkarma mektebi olması idi. İmam ilmi arayın, çünkü ilim sizin Allah ile bağınızdır, diyordu (el-Cündî, s. 309). İmam'ın safsatacılarla mücadelesi ve aklın yanında Kur'an'a, sünnete ve icmaya da özel teveccüh göstermesi, onun düşüncesinin temel esaslarındandı (a.e., s. 312). İmam taklidi, aklın aşağılanması ve ruhun köleliği şeklinde niteliyor ve helal-haram meselelerine ölçüp tartmadan uymayı, canını başkalarının eline teslim etmeye benzetiyordu (a.e., s. 316).

İmam Sâdık'ın Mektebini Zafere Ulaştıran Etkenler

Konuya devam etmeden önce yapılan açıklamaları dikkate alarak bir noktayla ilgili uyarıda bulunmamız gerekir, o da şudur: İmam Sâdık'ın (a.s) mektebine neden Ca'ferî mektebi deniliyor? Bu unvandan bahsederken, İmam'ın mektebinin zaferinin onun içinde gizli olduğu görülür. Şia mezhebinin Ca'ferî adıyla anılmasının delillerinden biri, diğer pak imamların imametlerinden ve ilimlerinden ayrı olarak, hiçbirinin İmam Sâdık (a.s) kadar fazilet ve ilmi kullanabilme fırsatına sahip olmamalarıdır (Muzaffer, s. 207). Özellikle onun, diğer imamlara nispeten çok daha iyi bir vaziyette olmasının İmam'a dikkate değer bir yardımı olmuştur (a.e., s. 207). Bu etkenlerden bazıları:

1. İmam'ın yaşadığı sürenin uzun olması.
2. İmam'ın asrının fıkıh, kelam, ilmi münazaralar, hadis ve diğer ilimlerin to-murcuklandığı asır sayılması.

İmam Sâdık'ın (a.s) en meşhur üsluplarından biri, onun mektebinin müşahede, art niyet taşımama ve anlam çıkarma mektebi olması idi. İmam ilmi arayın, çünkü ilim sizin Allah ile bağınızdır, diyordu. İmam'ın safsatacılarla mücadelesi ve aklın yanında Kur'an'a, sünnete ve icmaya da özel teveccüh göstermesi, onun düşüncesinin temel esaslarındandı.

3. İmam Sâdık'ın (a.s) döneminde, emniyetin diğer imamlara oranla daha fazla olması.

4. Ca'ferî veya İmamiye fıkıhı adının, İmam'ın kendi zamanında, dört mezhep kurucusu vesilesiyle tanınıp dillendirilmesi (a.e., s. 210). Elbette bu faaliyetler sadece yukarıda zikredilen zaman dilimiyle sınırlı değildir. İmam Sâdık (a.s), Hz. Ali'den (a.s) sonraki fıkıh ve rivayet kaynaklarına şaşılabacak bir dikkat göstermiş, onları tekrar gözden geçirmiş ve asıl Alevî öğretile-riyle beraber Ca'ferî fıkıhı adıyla dakik bir öğreti yapısı ortaya çıkarmıştır (Musevî Bojnourî, s. 167).

İmam Sâdık'ın (a.s) mektebini zafere ulaştıran sebepler ise şunlardır:

1. Siyasî meselelere karışmama ve kı-llaçla kıyam etmeme. Bunların yerine inanç ordusu hazırlama girişiminde bulunmuştur (Edib, s. 183).

2. Halkın İslâmî vicdanını harekete geçirme ve bir ümmet oluşturma girişimi (a.e., s. 185).

3. Asıl İslâm inancını yaymak için Ha-şim b. Hikem, Mümin et-Tak, Muhammed b. Müslim, Zürare b. Ayun gibi meşhur öğ-rencileri eğitmesi (a.e., s. 19).

4. a) İlmî ve fikhî işler için merci oluş-turması. b) Hadislerdeki hataları düzeltmesi. c) İslâmî inançları sahih kaidelere göre şerh etmesi (a.e., s. 193).

5. Münazara özgürlüğünü, hoşgörüyü ve düşünce özgürlüğünü yaygınlaştırması.

6. Eğitim yöntemini değiştirmesi (Mağz-ı Mütefekkir-i Cihan-ı Şia, s. 26).

7. Sahih irfanın yaygınlaştırılması ki bu hem Şialar, hem de Ehl-i Sünnet tarafından kabul görmüştür (a.e., s. 85).

8. İtikafı, ruhu temizlemek için bir vesile unvanıyla kullanmak (a.e., s. 211).

9. İlim taliplerini dikkat ve gözlem al-tında tutmak ve onları riyakârlıktan, böbürlenmekten, cidal ve çekişmeden alıkoymak (Muzaffer, s. 221).

10. Eğitim ve öğretim yoluyla velayet hattını genişletmek (Vekiliyan, s. 52-53).

11. İlim kesbetme ve o ilimleri diğerle-rine intikal ettirme hususunda İmam'ın gü-venilir olması (Ca'ferî, s. 304).

12. Savaşlara ve fırkalarla ilgili meselelere karışmaması (a.e., s. 339).

13. İmam Sâdık'ın (a.s) varlığının ilim deryası olması. Öyle ki kendisinin “Bana sorun, bana sorun” dediği duyulmuştu (Dairetü'l-Mearifi Teşeyyü, s. 359).

14. İmam'ın öğrencilerini, zafere ulaş-mak için çatışmaya girmekten kesinlikle men etmesi (el-Cündî, s. 308).

Neticede İmam Sâdık (a.s) ittihat ve düzen oluşturarak, sahih ilmî yöntemle ve akılcılıkla Şiflik mektebi için büyük zaferler elde etti.

Ehl-i Sünnet'in ve Âlimlerin İmam Sâdık'la İlgili Görüşleri

İmam Sâdık'ın (a.s) bol hadiseli ve istisnâî şartların hâkim olduğu bir zamanda mühim ve büyük bir şahsiyet olduğunu ve İslâm camiasının rehberi unvanını taşıdığını biliyoruz ama onun itibarı ve azameti günümüze kadar ulaştı ve aynı şekilde asırlar da sürecektir. Bu bölümde bazı Ehl-i Sünnet ulemasının ve de yerli ve yabancı âlimlerin onunla ilgili görüşlerine değinme-miz yerinde olacaktır. Böylece hem onun

azameti, hem de sıfatları ve özellikleri hakkında daha fazla bilgiye ulaşabiliriz.

Malik b. Enes, Süfyan Sûrî ve İbn Ayun gibi kişiler İmam Sâdık'ın (a.s) öğrencileri arasında sayılıyorlardı ve her zaman ona karşı özel bir saygı gösteriyorlardı (Edib, s. 191). Ehl-i Sünnet'in önderlerinden olan Ebu Hanife, İmam Sâdık'tan (a.s) daha âlim bir şahıs görmedim, demiştir (Pişvâyî, s. 356). Aynı şekilde Malik b. Enes, İmam'ı her zaman ya namaz kılarken, ya Kur'an okurken ya da oruç tutarken gördüğünü söylemiştir (a.e., s. 351). Yine Ebu Hanife, İmam'ın yanında eğitim almanın itibarını gösteren şu sözleri sarfetmiştir: İmam Sâdık'ın (a.s) yanında aldığım iki yıl eğitim olmasaydı ben helâk olmuştum (a.e., s. 359).

Avrupalı âlimlere göre İmam Sâdık (a.s) İslâm Peygamber'inden sonra gelen en büyük âlimdir (Mağz-ı Mütefekkir-i Cihan-ı Şia, s. 59). Bu doğrultuda İbn Ebi'l-Hadid, dört mezhebin fıkından bahsederken, tüm mezheplerin ilmî açıdan İmam Sâdık'a (a.s) borçlu olduklarını söylemiştir (Muzaffer, s. 219). İmam Sâdık (a.s) anne tarafından Ebu Bekir'in nesebindendi ve büyük babası Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir, meşhur muhaddislerdendi (Ca'ferî, s. 303). Bu âlim aileye teveccühle, İmam'ın ilmî itibarı Hz. Ali'den (a.s) az ama diğer bütün imamlardan daha fazla söz konusuydu (a.e., s. 303). Malik b. Enes bu bağlamda, İmam'ın hadis naklinde, halkın en muteberi ve en güvenilir olduğunu söylemiştir (a.e., s. 304). Hepsinin İmam'ın azametini ve faziletini anlattığı bütün bu beyanlara rağmen Miklas b. el-Hattab el-Ecda Esedî gibi bazı nâdân kimseler İmam hakkında aşırıya gitmiş ve onun lanetine mazhar olmuşlardır (Dairetü'l-Mearifî Teşeyyü, s. 361). Ancak bu beyanlar İmam'ın yüceliğini ve itibarını azaltamıyordu. Ömer b.

Ebi'l-Mukaddem'in rivayetine göre İmam Sâdık (a.s) Cemre'de durmuş, şöyle söylüyordu: Bana sorun, bana sorun. (a.e., s. 359). Bu nokta İmam Sâdık'ın (a.s) kendi asrındakilere oranla ilmî azametini bir delildir.

Son olarak İmam Şâfiî'nin şöyle söylediği nakledilir: İmam Ca'fer Sâdık (a.s) İslâm'ın kalbi konumundadır. O dinde ve fıkhıta önder, tabî ilimlerde de bir deryaydı (el-Cündî, s. 226). İmam Sâdık (a.s), ihlasını ve ilmî azametini gösteren bu özellikleriyle, dinin yerine oturması için İslâm dünyasında kendine has dinî ve ilmî bir yöntem oluşturmayı başardı.

İmam Sâdık ve Muhtelif İlimler

Belki de halkın genelinin gözünde İmam Sâdık (a.s) sadece din ilimleri, hadisler ve İslâmî rivayetler alanında âlim idi. Ancak yukarıdaki açıklamalar, onun kendi zamandaki bütün ilimlerde en âlim olan kişi olduğunu gösteriyor ve burada bunların sadece küçük bir bölümüne değinilecektir. İmam Sâdık (a.s) harflere nokta koyma girişiminde bulunan ilk kişiydi (Edib, s. 173). Zira o zamana kadar Arapça harflerde nokta yoktu. Aynı şekilde o, felsefede, kelimada, matematikte ve kimyada ilim kapısını genişletti ve bu ilimlerde tanınmış öğrenciler yetiştirdi (a.e., s. 192). Sonraları ilmî mekteplerin ve uygun kültürel zeminin gelişmesiyle İmam Sâdık (a.s) o ilimlerin yanında astroloji, tıp ve matematiğin dallarına özel bir teveccüh gösterdi (Pişvâyî, s. 354).

İmam Sâdık'ın (a.s) ilmî faaliyetleriyle ilgili bir grup Avrupalı bilim adamının yazdığı *Mağz-ı Mütefekkir-i Cihan-ı Şia* (Şia Dünyasının Mütefekkir Beyni) adlı meşhur kitaptan daha iyi bir kaynak bulmak belki de mümkün değildir. Bu kitapta, İmam'ın gece

“

**Gece-gündüz teori-
sini sunması, güneşin
yeryüzü etrafında döndüğü
teorisini düzeltmesi, madde-
nin bulanık ve şeffaf görünme-
sinin sebebini açıklaması, insan
bedeninin, haşerelerin, otların ve
canlıların anatomisini incelemesi,
hastalıkların sebeplerini açıkla-
ması, Ca'ferî tıp okulunu kurması
ve tüm bunların konuşma ve tar-
tışma özgürlüğüyle beraber ol-
ması ve ilmî görüşlerin öğren-
cilere dayatılmaması, İmam
Sâdık'ın (a.s) ve onun oku-
lunun özelliklerindendi.**

”

gündüz yürüttüğü faaliyetlerle, Batlamyus'un eski ve yanlış teorilerini eleştirip reddettiği geçmektedir (Mağz-ı Mütefekkir-i Cihan-ı Şia, s. 40). O, yeni araştırmalarla birçok fizik kanununu iptal etti ve sonraları yeni yüzyıldaki âlimlerin anlayabildiği yeni görüşler sundu (a.e., s. 65). Gece-gündüz teorisini sunması, güneşin yeryüzü etrafında döndüğü teorisini düzeltmesi, maddenin bulanık ve şeffaf görünmesinin sebebini açıklaması, insan bedeninin, haşerelerin, otların ve canlıların anatomisini incelemesi, hastalıkların sebeplerini açıklaması, Ca'ferî tıp okulunu kurması ve tüm bunların konuşma ve tartışma özgürlüğüyle beraber olması ve ilmî görüşlerin öğrencilere dayatılmaması,

İmam Sâdık'ın (a.s) ve onun okulunun özelliklerindendi (a.e., s. 48).

Yasak olmasına rağmen felsefe eğitimi verilmesi, tarihin akla dayanılarak ilmî eleştirisinin yapılması, Hristiyanlık dininin tarihi hakkında geniş bilgi verilmesi, İmam Sâdık'ın (a.s) ilmî ve kültürel malzemele-
rindendi (a.e., s. 253-258). Maalesef Müslümanlar, özellikle de zahitler ve fakihler felsefeye iyi gözle bakmıyorlardı ama ilk kez İmam vesilesiyle İslâm'da kelim ve İslâmî felsefe konuları işlendi (Zerrinkub, s. 108). İmam Sâdık (a.s) altı öğrencisine aklî ve dinî ilimler eğitimi vererek takdire şayan bir hizmette bulunmuştur. Örneğin Kimya ilminin babası olan meşhur Cabir b. Hayyan, bir şekilde İmam Sâdık'la (a.s) irtibatlıydı (a.e., s. 73). İmam “*Denizlere dalmanız ve tufan dalgalarını yarmanız gerekse de ilim peşinde olunuz*” beyanıyla birçok insanı, âlimi ve bilim adamını teşvik etmiştir (Muzaffer, s. 221). Aynı şekilde şu alanlarda rol model olmuştur:

- 1- İlmi korkusuzca öğrenmek.
- 2- O ilme amel etmek.
- 3- Ezberlemek yerine yazmak.
- 4- Âlimlere saygı.

İmam Sâdık'ın (a.s) mektebinin model olmuş ve hadis ilmi 4000 âlimle beraber genişlemiştir (a.e., s. 226). İmam Sâdık muhtelif ilim dallarında; ahlâk, irfan, tefsir, kelim, hadis, cıfr ilmi, fıkıh, fizik, tıp, astroloji, kimya, dinler tarihi, coğrafya, mekanik ve diğerlerinde kendi zamanının âlimlerinin başında geliyordu. Âlûsî, Ehl-i Sünnet'in başında olan Ebu Hanife'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: “Son iki senem olmasaydı Numan helâk olmuştu.” (a.e., s. 227). Bunlar İmam Sâdık'ın (a.s) ilmî ve ahlâkî konumunun yüceliğini gösteren hususlardır.

Dairetü'l-Mearif-i Teşeyyü adlı eserin ikinci cildinde İmam'a nisbet edilen eserlerden bazılarına işaret edilmiştir. Bunlar:

- 1- Abdullah b. Neccaşî risalesi.
- 2- Hisal'de Şeyh Saduk risalesi.
- 3- Tevhid-i Mufaddal.
- 4- el-İhlilice.
- 5- Misbahu's-Şeria.

Son olarak İmam Sâdık'ın (a.s) kendine özgü ilmî üslubuyla ilgili Cabir b. Hayyan'ın şu noktaları zikrettiği nakledilmiştir:

- 1- Açık manalar kullanması.
- 2- Anlatılan konuyla sınırlı ibareler kullanması.
- 3- Kıyas üslubunu kullanmayı sınırlaması. (el-Cündî, 1372: 324-325)

İmam Sâdık ve Siyasî Konumlanması

Önceki bölümlerde İmam Sâdık'ın (a.s) siyasî meselelere karışmamasının sebeplerini işlemiştik ve başlıcaları şunlardı:

- 1- Siyasî ve toplumsal şartların uygun olmaması.
- 2- Halkın öldürülmesinde ve çatışmasında artış.
- 3- Hükümetin gücünde artış.
- 4- Toplumun ilmî ve kültürel sorunlarının giderilmesine duyduğu ihtiyaç.

5- Halkı yönlendirmek için fırsattan istifade etmek ve bunun yanında hükümeti değiştirmek için ümmeti harekete geçirebilmek, İmam Sâdık'ın (a.s) ana siyasetlerindendi.

İmam Sâdık (a.s) kendisi için muhtelif sorunlar ortaya çıkmasına rağmen, bu

vaziyette yine de Müslümanların maslahatını gözetmeye çalışıyordu. Siyasî meselelerde mühim noktalara riayet etmeyi başardı. Sadece bir seyirci değildi, halkın kaderinden ve geleceğinden endişelenerek, bu iş için bir vesile olan takiyyeye başvurdu. Görünürde İmam, siyasî hiçbir meseleye katılmıyordu ama gizliden meseleleri kontrol ve gözetim altında tutuyordu. Örneğin devrimci hareketleri onaylıyor, hatta devrimci şehitlerin eşlerinin geçimini üstleniyordu (Edib, s. 198). Aynı şekilde İmam, temsilcilerini tebliğ için etrafa göndererek, halkın bilinçlendirilmesiyle mevcut vaziyeti değiştirmeye çalışıyordu (Pişvâyî, s. 378). *Velayet-i Fakih* kitabında Ayetullah Humeynî, onun Ömer b. Hanzala makbulesiyle halkı, hak veya haksızlık için hükümete ve hükümetin kadılarına başvurmaktan men ettiğini ve hükümetin asıl mahiyetini ifşa ederek onu tağut hükmünde tanıttığını söylemektedir (İmam Humeynî, s. 89). İmam'ın siyaseti, herkesin ona yönelmesine sebep oldu ve İmam bu sayede yukarıda bahsedilen siyasî girişimlerde bulunabildi (Ca'ferî, s. 305). Bu muhtasar açıklamaları dikkate alarak İmam Ca'fer Sâdık'ın (a.s) siyasî faaliyetlerinden şu çıkarımları elde etmek mümkündür:

1- İmam görünürde hiçbir siyasî harekete karışmıyor, yalnızca ilmî faaliyetlerle meşgul oluyordu.

2- İmam Sâdık (a.s) muhtelif kesimlerde hükümetin meşruiyetini reddediyor, (zâlim ve tağut) mahiyetini ifşa ediyordu.

3- Takiyye bu harekette İmam Sâdık (a.s) için bir örtü, bir siper unvanıyla siyasî, toplumsal, özellikle de ilmî ve kültürel hayatında kullanabileceği çok uygun bir araçtı. İmam Sâdık (a.s) siyasî hareketlere yönelseydi, şehadete ulaşması durumunda İslâm dünyasının, özellikle de Şiîlik mezhebinin

İmam Sâdık (a.s) siyasî faaliyetlerden de habersiz değildi. Gerektiğinde ilmî ve kültürel faaliyetlerinin yanında, toplum mühendisliği ve de âlim ve bilim adamı eğiterek bu şekilde sağlıklı bir fikrî ve siyasî atmosfer oluşturma yoluyla hükümeti değiştirmeye çalışmıştır. Aklî ve naklî ilimlere rağbeti artırmanın yanında yanlış düşünceleri ve inançları ıslah ederek dikkate değer bir çaba sarf etmiş ve İmamiye Şiası veya Ca'ferî mektebi adını taşıyan bir mektebin kurucusu olmuştur.

tamamen ortadan kalkmasından korkuluyordu. Bu yüzden Şîilik mezhebini korumak ve tanıtmak için en iyi yöntem, siyasî mücadele yerine ilmî ve kültürel mücadeleydi.

Sonuç

Giriş bölümünde de değinildiği üzere maalesef İmamların ilmî ve kültürel hayatları boyunca bu alanlarda yaptıkları hizmetlerden

gaflet edilmesi, bu alanlarda yargıları ve tarihî birçok olayda unutkanlığı doğurmuştur. Öyle ki günümüzde o değerli imamların keşifleri, hatta icatları ve ilmî metotları olan çoğu şey, başka âlimlerin hesabına yazılmıştır. Bu yüzden o büyük imamların hizmetleri hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için, İslâm araştırmacılarının tarihî ve diğer ilmî metinler üzerinde yeniden çalışmalarını gerekmektedir. Bu doğrultuda İslâm tarihinin, hatta insanlık tarihinin kesin iddiasına

ve de Şia ve Sünnî âlim ve fakihlerin çoğunun itirafına, hatta yabancı âlimlere binaen, en meşhur ve en maruf ilmî ve kültürel şahsiyetlerinden biri olan İmam Ca'fer Sâdık (a.s) temel konular üzerinde durmuş ve fikir özgürlüğü, körü körüne takliden önüne geçme, ilimleri eleştirirken akıldan istifade etme, siyasî meselelere karışmama yöntemlerini kullanarak asıl İslâm mektebinin ve kültürünün, özellikle de Şia mektep ve ekolünün canlanmasını sağlamıştır. İmam Sâdık (a.s) yine de siyasî faaliyetlerden de habersiz değildi. Gerektiğinde ilmî ve kültürel faaliyetlerinin yanında, toplum mühendisliği ve de âlim ve bilim adamı eğiterek bu şekilde sağlıklı bir fikrî ve siyasî atmosfer oluşturma yoluyla hükümeti değiştirmeye çalışmıştır. Aklî ve naklî ilimlere rağbeti artırmanın yanında yanlış düşünceleri ve inançları ıslah ederek dikkate değer bir çaba sarf etmiş ve İmamiye Şiası veya Ca'ferî mektebi adını taşıyan bir mektebin kurucusu olmuştur.

Kaynakça

- Abdurrahman b. Haldun, *Mukaddime-i İbn Haldun*, Farsçaya çev. Pervin Gonâbâdî, 1. Cilt, İlmî Ferhengî, Tahran, 1362.
- Ahmed b. Ebi Vâzih, *Tarih-i Yakubî*, Farsçaya çev. İbrahim Âyetî, 2. Cilt, İlmî Ferhengî, Tahran, 1366.
- Bel'amî, *Tarihnâme-i Taberî*, Farsçaya çev. Muhammed Ruşen, 4. Cilt, Sürüş, Tahran, 1380.
- Bir grup yazar, *Dairetü'l-Mearif-i Teşeyyü*, 2. Cilt, Neşr-i Şehid Said Muhibbî, Tahran, 1380.
- Bir grup yazar, *Mağz-ı Mütefekkir-i Cihan-ı Şia*, Farsçaya çev. Zebihullah Mansurî, Cavidan, Tahran, 1386.
- Corbin, Henry, *Tarih-i Felsefe-i İslâmî*, Farsçaya çev. Cevad Tabatabâî, Kevir, Tahran, 1380.
- Cündî, Abdülhayim, *İmam Ca'fer Sâdık (a.s)*, Farsçaya çev. Abbas Celâlî, Sazman-ı Tebligat-ı İslâmî, y.y., 1372.
- Dickson, Abdülemir, *Hilâfet-i Emevî*, Farsçaya çev. Gâtî Şükri, Tahurî, Tahran, 1381.
- Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud, *Ahbârü't-Tivâl*, Farsçaya çev. Mahmud Mehdevî Damgânî, Neşr-i Ney, Tahran, 1368.
- Dineverî, İbn Kuteybe, *Tarih-i Hulefa*, Kaknûs tercümesi, Tahran, 1380.
- Edib, Âdil, *Zendegânî-yi Tahlîlî-yi Pişvâyân-ı Ma*, Farsçaya çev. Esedullah Mübeşşirî, Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî (Gum), 1366.
- Feyyaz, Ali Ekber, *Tarih-i İslâm*, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1369.
- Humeynî, Ruhullah, *Velayet-i Fakih*, Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-ı İmam Humeynî, Tahran, 1381.
- İbn Esîr, İzzeddin, *Tarih-i Kâmil*, Farsçaya çev. Hüseyin Ruhanî, 7. Cilt, Esatir, Tahran, 1374.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber*, Farsçaya çev. Abdulmuhammed Âyetî, 2. Cilt, Pejuheşgâh-ı Ulum-i İnsânî ve Mütalaat-ı Ferhengî, Tahran, 1383.
- İbrahimî Dinanî, Golamhüseyn, *Macera-yı Fikr-i Felsefî der Cihan-ı İslâm*, 1. Cilt, Tarh-ı Nev, Tahran, 1379.
- Komisyon, *Danışname-i Cihan-ı İslâm*, Bonyad-ı Dairetü'l-Mearif-i Bozorg-i İslâmî, Tahran, 1369.
- Kuleynî, Muhammed b. Yakub b. İshak, *Usul-i Kâfi*, Farsçaya çev. Seyyid Cevad Mustafavî, 2. Cilt, İntişarat-ı Mes-cit, Tahran, t.y.
- Lambton, A.K.S., *Tarih-i İslâm*, Farsçaya çev. Ahmed Ârâm, Emir Kebir, Tahran, 1381.

- Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Murucu'z-Zeheb*, Farsçaya çev. Ebu'l-Kasım Pâyende, 2. Cilt, İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1370.
- Meşkûr, Muhammed Cevad, *Ferheng-i Fırak-ı İslâmî*, Âstân-ı Kuds-i Rezevî, Meşhed, 1368.
- Muhammed Ca'ferî, Seyyid Hüseyin, *Teşeyyü der Mesir-i Tarih*, Farsçaya çev. Seyyid Muhammed Taki Ayetullahî, Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî, Gum, 1366.
- Musevî Bojnourdi, Kazım, *Dairetü'l-Mearif-i Bozorg-i İslâmî*, 10. Cilt, Merkez-i Dairetü'l-Mearif-i Bozorg-i İslâmî, Tahran, 1380.
- Mutahharî, Murtaza, *Âşnâyî ba Ulum-i İslâmî*, Sadra, Tahran, t.y.
- Muzaffer, Muhammed Hüseyin, *Safahâtî ez Zendegânî-yi İmam Sâdık (a.s)*, Risalet-i Kalem, y.y., 1376.
- Nefîsî, Said, *Serçeşme-i Tasavvuf der İran*, Fûrugî, Tahran, 1368.
- Pişvâyî, Mehdi, *Sîre-i Pişvâyân*, İntişarat-ı Tevhid, Gum, 1375.
- Rabbânî Gulpaygânî, Ali, *Der-âmedî Ber İlmi Kelâm*, İntişârât-ı Darü'l-Fikr, Gum, 1378.
- Sabbagh, Georges ve Hovanissian, Richard, *Huzur-ı İraniyan der Cihan-ı İslâm*, Farsçaya çev. Feridun Bedreî, Merkez-i Bazşinasi-yi İslâm ve İran, Tahran, 1381.
- Safa, Zebihullah, *Tarih-i Ulum-i Aklî der Temeddün-i İslâmî*, İntişarat-ı Mecid, Tahran, 1384.
- Spuler, Bertold, *Cihan-ı İslâm*, Farsçaya çev. Kamer Aryan, Emir Kebir, Tahran, 1384.
- Şehristânî, Ebu Eftah Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milelu ve'n-Nihal*, Farsçaya çev. Mustafa Hâlık-dâd Hâşimî, 1. Cilt, İkbâl, Tahran, 1373.
- Vekiliyan, Menuçehr, *Tarih-i Amuzeug ve Perereş der İslâm ve İran*, Danışgah-ı Peyam-ı Nur, Tahran, 1376.
- Zerrinkub, Abdülhüseyin, *Karnâme-i İslâm*, Emir Kebir, Tahran, 1376.
- Zeydan, Corci, *Tarih-i Temeddün-i İslâm*, Farsçaya çev. Ali Cevahir Kelâm, Emir Kebir, Tahran, 1373.